

Mutatványok a hármag határ menti nyelvhasználat kutatásából

Szerk. P. LAKATOS ILONA. A Nyíregyházi Főiskola Bölcsészettudományi és Művészeti Főiskolai Kara Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai.
Bessenyei György Kiadó, Nyíregyháza, 2002. 166 lap

A határon túli magyarság nyelvhasználatának jelenkori állapotával az utóbbi évtizedben öröndetes módon egyre több tanulmány foglalkozik, melyek javarészt egy-egy részproblémát dolgoznak fel. Ezek mellett azonban az átfogó igényű vizsgálatokat és elemzéseket sem nélkülözhetjük, mert így kaphatunk pontos képet egy-egy nyelvjárási régió belül napjainkban zajló változásokról. Ilyen jellegű vállalkozás a Nyíregyházi Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének azon célkitűzése, hogy a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyével határos magyarlakta kárpátaljai és partiumi területek nyelvállapotát vegyék górcső alá, és részletes kutatási terv alapján vessék össze a határ innen-ső oldalán lévő települések nyelvhasználatának jellemzőivel.

Kiindulási pontul az a tény szolgált, hogy ennek az északkeleti nyelvjárási régió részét képező területnek a korábbi évszázados egységét Trianon megbontotta, és a politikai tényezők több évtizedre elszigetelték a határ két oldalára került beszélőközösségeket, így a nyelvjárásokban általános érvénnyel jelentkező hasonló változási tendenciák mellett szembetűnő különbségek is egyre inkább felfedezhetőek. A kutatók a hasonlóságok mellett az eltérések és a mögöttük húzóó okok feltárását tűzték ki célul (7).

Az összevetést 18 kutatóponton végzett anyaggyűjtés alapján kívánják elvégezni. A kutatópontok párokat alkotnak a határ két oldalán, a közöttük lévő távolság mindössze néhány kilométer, így a hasonló geopolitikai, de eltérő nyelvpolitikai helyzetben lévő települések esetében az országhatár „nyelvi elkülönítő szerepe” számszerű mutatókkal jól szemléltethető. Mivel az eddig összegyűjtött tekintélyes mennyiségű anyag feldolgozása éveket vesz igénybe, a kutatók (P. CSIGE KATALIN, T. KÁROLYI MARGIT, P. LAKATOS ILONA, RÉVAY VALÉRIA és SZABÓ GÉZA) úgy gondolták, hogy a részeredményekről már most számot adnak egy gyűjteményes kötet keretén belül.

A kiadvány három tematikus csoportban tárja elénk az eddigi eredményeket: először a kutatás hátterét, előzményeit ismerhetjük meg, majd a kutatási célokról, módszerekről, valamint a részeredmények ismeretében a nyelvjárási szókincs és grammatika változásáról tájékozódhatunk, végül pedig a Kárpátalján végzett kontaktushatás- és identitáskutatás eredményeiről értesülhetünk. Az utolsó — a tematikába szorosan nem illeszkedő részben — három határon túli település családnévanyagát ismerhetjük meg MIZSER LAJOS munkája nyomán.

A szerzők komplexitásra való törekvése a dimenzionális szemlélet követésében fogható meg: a nyelvi adatokat a tér, idő és társadalmi dimenziók szempontjából értékelik (42). A térbeliség a kutatópontok kiválasztásában érvényesül, a másik két szempont is erre épül a kutatási célkitűzésekben következően. Az időbeliség abban nyilvánul meg, hogy a jelenkori adatokat korábbi munkákkal (pl. TÖRÖS BÉLA, A beregszászi nyelvjárás. Bp., 1910., SzamSz., MNyA. stb.) és a 80-as, 90-es években végzett kutatások eredményeivel (27) vetik össze, így a változás mértéke és nagysága is számszerűsíthető. Emellett vizsgálják a nyelvhasználatban mutatkozó generációs eltéréseket is, így a szinkronián belül változásokról is képet kaphatunk. Mindehhez kiindulásként szolgál RÉVAY VALÉRIÁnak az északkeleti nyelvjárás kialakulásáról, történetéről írt tanulmánya, amely rávilágít arra, hogy a nyelvjárástörténet területén még sok a fehér folt. Az északkeleti nyelvjárás XVII—XIX. századi története is ilyen, éppen ezért döntöttek úgy a programban részt vevők, hogy a kutatási célokat nyelvjárás-történeti szemponttal is kiegészítik.

A továbbiakban a régió nyelvjárási sajátosságait ismerhetjük meg alapos részletességgel. Táblázatok szemléltetik egyes köznyelvi fonémák nyelvjárási realizációit és fordítva. Az északkeleti régió magánhangzórendszerében mutatkozik a legszembetűnőbb eltérés a köznyelvihez képest. Általános jellemzője a középzárt *ē* hiánya, valamint a köznyelvi *é* kétféle diftongusos realizációja

(*é₁* és *é₂*), emellett bizonyos területeken gyakori az *ó* és az *ő* kettőshangzós változata is, így a rövdi magánhangzórendszer 7, a hosszú — területtől függően — 8—10 fonémát tartalmaz (20).

A 80-as és a 90-es évek gyűjtésének tapasztalatairól és az orvadtatok tanulságairól kaphatunk ízelítőt két tanulmányban. A következő tematikus egység ennek folytatásaként a kutatás eddigi részeredményeit tárja elénk. Az adatgyűjtéskor szociolingvisztikai szempontokat is figyelembe vettek: az adatközlők reprezentálják a település társadalmi rétegeit, valamint a szinkrón változás-vizsgálat követelményei alapján a generációs eltéréseket is. Három korosztály (idős, középkorú, fiatal) nyelvi adatait vetik egybe a nyelvjárási alaphoz, vagy másképpen mélyréteghez viszonyítva, melyet azok az egész életüket egy helyen élő, alacsony iskolázottságú, idős emberek jelenítenek meg, akik regiszterváltásra kevésbé képesek (47).

A szerzők megállapításai egyrészt a szakirodalom eddigi eredményeit támasztják alá, másrészt újabb adalékokkal árnyalják azokat. A szakirodalom lényegese megállapítása, hogy „a nyelvjárások nem rendszertani síkon változnak, hanem használati körükben, azaz csökken az egyes helyi nyelvjárások nyelvjárásiasága és a nyelvjárást beszélők száma” (47). Tehát az évtizedekkel korábban adatolt dialektális jelenségek ma is megvannak, sőt olyan archaizmusok is, amelyek kihalását már régen megjósolták (pl. *faér* 'fáért', *késvel* stb.), a használatukban azonban jelentős változás mutatható ki.

Az eredmények alátámasztják a szakirodalom azon állítását is, hogy a kisebbségi magyar nyelvjárások fáziskésésben vannak az anyaországiakhoz képest. „A nyelvi változás, vagyis a nyelvjárások bomlása, színtelenedése ugyan a határon túli településeken is megindult, de lefolyása lényegesen lassúbb, mint a határon innen” (48). A standard és a dialektális variánsok arányát táblázatok százalékos adatai szemléltetik. Noha a határon túl is magasabb a standard variánsok aránya (7%), de a magyarországi falvakban ez lényegesen nagyobb mértékű (60%). Legszembetűnőbb az eltérés a határ két oldalán élő generációknak az alaprétteghez viszonyított dialektális adataiban. A magyarországi falvakban a középső nemzedék az idősekhez képest már csak a felét, a fiatalabb a 36%-át ismeri a nyelvjárási adatoknak, a határon túli falvakban a középgeneráció az idősebb korosztály dialektális adatainak 83%-át, a fiatalabb 59%-át használja. „Az adatok mögött ... nyelvpolitikai kérdések és az azokkal összefüggő eltérő nyelvi attitűd húzódik meg” (49), melynek háttere a szakirodalomból jól ismert.

A könyv külön foglalkozik két sajátos geopolitikai helyzetben lévő település, a magyarországi Lónya és a romániai Szamosdara nyelvállapotával is. Mindkettő zárt, homogén, egynyelvű magyar község, amelyek az országhatár megváltoztatása miatt kerültek periferiális helyzetbe. A számszerűsített adatok ebben az esetben is hasonló helyzetet mutatnak, mint a fent említett, több kutatópontra kiterjedők, nevezetesen a lakosságot egyre inkább a kettőshangzúság jellemzi, az életkor függvényében egyenletesen növekszik a standard variánsok aránya, de itt is eltérő mértékben (Lónyán 52 — 70 — 91%, Szamosdaran 30 — 43 — 60%), a két település értékei között tehát 20—30%-os különbség mutatható ki, ami a fenti, fáziskésésről tett megállapítást erősíti, emellett utal arra is, hogy a zártabb településeken valamelyest lassabb a köznyelviesedés folyamata, de a különbség nem számottevő, mert a tömegkommunikáció révén a köznyelv a határmenti falvakba is eljutott még az elzártság időszaka alatt is (57—9).

A nyelvhasználat mellett a szerzők részletesen vizsgálják az egyes nyelvi szinteket is. Ezek közül most csak a szókészlettel és az alaktani jelenségekkel kapcsolatos eredményekről teszünk említést. A 142 címszóból álló lexikai kérdőív adatai arról tanúskodnak, hogy a Szamosháton a magyarországi gyűjtéshez képest jóval kevesebb a kihalt, kihalóban lévő vagy archaikus tájszók száma, valamint kisebb arányban élnek a tájszók mellett a köznyelvi lexémák. A korpuszban csupán a *búzafű*, *árpafű* 'kalász', *iélet* 'gabona' lexémákat szorította ki a köznyelvi megfelelő, valamint a hagyományos népi életmód megváltozásával bizonyos denotátumok eltűntek (pl. a széna tárolására használt *abora*, a rozsból főzött pálinka, a *gabonórium*, *gabonapájinka* stb.). A szerzők megállapítása szerint a Csűrű idejéből adatolt tájszók 12%-a halt ki (67). Ezek egy részét vagy egy másik tájszó, vagy egy regionális köznyelvi szó váltotta fel (pl. *aprómarhá*-t a *baromfi*, a *segvakarcs*-ot a *he-*

cselli, a *kolompér*-t a *krumpli* stb.). Vannak olyan tájnyelvi lexémák, amelyek szociális érvényűek, használatuk kizárólagos, pl. *paszuly* 'bab', *köszméte* 'egres', *berbenci szilva* 'besztercei szilva' stb.

A többi vizsgált terület adatai is azt igazolták, hogy a határon inneni kutatópontokon a köznyelvhez való közeledés a valódi tájszók visszaszorulásában, a köznyelvi megfelelőekkel való felcserélődésben nyilvánul meg, míg a határ másik oldalán a valódi tájszavak státusza jóval erősebb (69). A nyelvi attitűd szempontjából a beszélőközösségeket általában a nyelvjárásukhoz való pozitív viszonyulás jellemzi. „A határon túl az együvé tartozás, az anyaországgal való kapcsolat szükségessége, a sokszor megható érzelmi kötődés, a »csak ez van nekünk« érzése a nyelvjárás őrzését biztosító tényező” (70).

Néhány tájszó ismertségének és használatának kiterjedéséről tájékozódhatunk a következő részben: *abora*, *bige*, *murok*, *murkó*, *segvakarcs*, *süinkutya*, *szűrőskutya*, *aprójószág*, *aprómarha*, *paszuly*, *málé*, *tengeri*, *gabona* 'rozsa', *kolompér*.

A továbbiakban az északkeleti nyelvjárás jellemző alaktani sajátságainak jelenkori állapotáról olvashatunk. Ilyen jellemzők például a nominatívuszbán is használatos *tehen* — *tehen* típusú töváltakozás, *-l* személyrag (*tudol*), az *-n* személyrag (*megyen* típus), valamint a családi helyhatározóragok használata. E jelenségek is változáson mennek át, de a változások okai nem esnek egybe a lexémákéval, ugyanis az alaktani jelenségek változását elsősorban a belső, nyelvi okok irányítják és befolyásolják. Ehhez járul hozzá az iskolázottság és az életkor, míg a lexémáknál „a történelmi-társadalmi tényezőknek, illetve a beszélőközösségi kontextusnak az egyéb szociolingvisztikai tényezők (nem, életkor, iskolai végzettség stb.) fölé boltozódó szerepe van” (89—90).

A harmadik tematikus egység a „Kontaktushatás- és identitáskutatás” címet viseli, és a kárpátaljai kétnyelvűségnek a magyar nyelvhasználatra gyakorolt hatásával foglalkozik négy tanulmányban. Három a beregszászi magyar főiskola hallgatói körében végzett vizsgálatok eredményét ismerteti, a szerzők főként a magyar nyelvi standardtól való eltérések típusait, a hallgatók anyanyelvhez való viszonyát, a nyelvi tudatosság és az identitás kérdését vizsgálják. P. CSIGE KATALIN a kárpátaljai magyar nyelvű sajtótermékekből gyűjtött anyagon mutatja be a mondat szerkesztési idegenszerűségeket a kárpátaljai írott nyelvben.

A kutatóprogram egyik célkitűzése a nyelvjárás különbségei mögött meghúzódó népiség- és településtörténeti okok feltárása, ehhez nyújt segítséget a névtan. Így került a tanulmánykötetbe három határon túli kutatópont (Bótrágy, Pusztadaróc, Börvely) családnévanyagának rendszerezése is.

A kötet olyan tanulmányok gyűjteménye, amelyek korábban már nyomtatásban megjelentek vagy előadásokon elhangzottak, ezért a szerkesztésben néhol egyenetlenségek és ismétlődések tapasztalhatók. Az ábrák és a diagramok (86—8, 115—7) nyomdatechnikai kivitelezése néhol kifogásolható. A 66. lap ábrája kevés információt tartalmaz, ezért nyugodtan elhagyható lett volna. Mindezek azonban a könyv értékét lényegesen nem befolyásolják.

A tanulmánykötet tájékoztatást kívánt adni a Nyíregyházán folyó nyelvészeti munkák eddigi eredményeiről; kíváncsian várjuk a terjedelmes anyaggyűjtés további feldolgozását követő újabb tanulmányokat.

N. FODOR JÁNOS